

УДК 027.54(477-25)НБУВ:025.171]:911.3(477)(091)

Шевчук С. М.

д-р геогр. наук, доцент, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
м. Полтава

АРХІВНІ ФОНДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛА ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Розкрито особливості формування архівної бази дослідження історії української суспільної географії. Проаналізовано інформаційні можливості використання архівних документів, що містяться у фондах Інституту рукопису та Інституту Архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Зроблено висновок про наявність масивів архівних першоджерел, які до цього часу не залучені у науковий обіг історії української суспільної географії.

Ключові слова: історія української географії, суспільна географія, джерела, архівні фонди.

Якість і результативність будь-якого дослідження з історії географічної науки залежить від повноти та якості джерел, використаних дослідником. Аналіз джерельної бази дає більш повне уявлення про ступінь розробки проблеми дослідження, дозволяє систематизувати та критично оцінити використані джерела, виділити головне у сучасному стані вивчення історії української суспільної географії. Відбір джерельної бази дослідження визначається з одного боку авторською концепцією дослідження, а з іншого може бути обмеженим об'єктивним станом джерельної бази, а також тим, що історик науки має справу, як правило, з об'єктами які уже не існують в реальності. Джерельна база подібних досліджень охоплює цілий комплекс джерел, які відображають особливості виникнення, становлення та розвитку суспільної географії упродовж ХХ – початку ХХІ століття.

Особливу цінність для вивчення історії становлення української суспільної географії становить комплекс архівних джерел Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі

НБУВ). Серед них виокремлюється група джерел, яка сформована установами АН УРСР, із архівних фондів особового походження діячів української науки, архівних фондів окремих установ, що діяли на території України і мали відношення до географічної науки. Іншу групу складають документи, що утворилися безпосередньо в результаті діяльності Академії наук чи її установ. Значну наукову цінність має група джерел пов'язана з архівними фондами особового походження та біобібліографії учених.

Комплекс архівних джерел НБУВ детально характеризує напрямки досліджень, рівень забезпеченості, методи та способи їх проведення. Для дослідників історії української суспільної географії, цей комплекс джерел має особливе значення, виходячи з того, що вони, до цього часу, майже не залучені в науковий обіг. Це пов'язане з тривалим обмеженням доступу до архівних матеріалів, у першу чергу тих, які репрезентували академічні українознавчі студії 1920 – 1930-х рр., а також певною «не престижністю» досліджень у сфері історії географії в наукових колах українських географів. Разом з тим, саме у період 1920 – 1930-х рр. було реалізовано цілий ряд вагомих наукових досліджень у сфері суспільної географії, зроблено фундаментальні теоретичні узагальнення, видано значний масив літератури. Багато з них було у подальшому вилучено з наукового обігу, зліквідовано установи, де проводилися дослідження, а вчених репресовано. Основний масив документів являє собою сукупність ділових документів українознавчих установ, ліквідованих у 1934 р. – установ, які представляли природничі і соціально-економічні науки.

Найбільшим і унікальним за своїм складом і змістом комплексом джерел з історії академічної науки в Україні починаючи з 1918 р. є архівний фонд Інституту рукопису (ф. 10), масив якого складають документи ліквідованих установ. З позицій дослідження історії української суспільної географії виключно наукову цінність мають документи Соціально-економічного відділу (циклу) та його установ (спр. №№ 231 – 1449), де з поміж інших варто виокремити документи, що стосуються списків друкованих праць співробітників, списки літератури до кандидатських дисертацій пошукувачів наукових ступенів, списки друкованих джерел, покажчики літератури при розробці окремих тем. Серед документів, що репрезентують функціонування Економічного циклу, особливу увагу привертають матеріали, що стосуються роботи Комісії по вив-

ченню народного господарства України, створеної у 1921 р. під керівництвом акад. К. Воблого; матеріали Комісії по вивченню території Дніпрельстану; Комісії для складання історично-географічного словника; Комісії порайонного дослідження території України; Комісії для складання словника українських діячів науки, історії, мистецтва та громадського руху, які містять бібліографічні матеріали про відомих діячів української географії, що готувалися для Української радянської енциклопедії.

В Інституті архівознавства НБУВ знаходяться фонди Інституту економіки АН УРСР, що також містять особові справи українських економіко-географів 1940 – 1950-х рр. (ф. 360). Особові фонди акад. П. Першина (ф. 20), акад. О. Шліхтера (ф. 191), акад. Л. Яснопольського (ф. 2) окрім особистої інформації містять важливі відомості із питань загальних проблем і тенденцій розвитку української суспільно-географічної науки в 1940 – 1950-х рр. Окрему увагу ф. 360 «Інститут економіки АН УРСР» привертають матеріали до захисту дисертацій з економічної географії в Інституті економіки упродовж 1940 – 1960-х рр., які вміщують особові дані про здобувачів наукових ступенів, інформацію про саму дисертацію, представлені автореферати дисертацій, відзиви до них, стенограми засідань по захисту кожної дисертації тощо.

З позицій дослідження історії української географії неocenенне значення мають архівні фонди особового походження видатних учених України. Наукова цінність комплексу цих джерел для історії української географії безцінна, особливо тому, що значна кількість документів наукових установ і організацій АН, де проводилися географічні дослідження, на сьогодні є втраченими назавжди. Документи з особистих фондів допомагають глибше розкрити внутрішні й зовнішні процеси розвитку суспільно-географічної науки, конкретизувати окремі деталі. Без документів, що утворилися внаслідок діяльності вчених взагалі неможливо висвітлити питання шляхів розвитку української суспільної географії в її внутрішніх перебігах. Разом з тим, дослідження особистих фондів дозволяє більш повно і всебічно висвітлити творчу спадщину науковців, розкрити приховані за офіційними документами складні шляхи становлення наукових шкіл в українській суспільній географії, проаналізувати їх досягнення та усвідомити їх значення як культурного феномену.

Завдяки особовим фондам можна отримати значні біобібліографічні матеріали. В Інституті рукопису виключно цінність мають фф. 10 (Академія наук УРСР) та 38 (К. Воблий). Умовно до цієї ж групи джерел відносимо і особові справи діячів української науки починаючи від академіків і закінчуючи аспірантами, що працювали в Україні упродовж 1920 – початку 1930-х рр., які містяться у ф. 166 Центрального державного архіву вищих органів влади та управління. Особові справи співробітників львівських (філій) інститутів АН УРСР містить у собі ф. 244 Інституту архівознавства НБУ імені Вернадського.

Для отримання інформації про публікації українських вчених, які працювали у галузі суспільної географії використовуються дані «Літопису українського друку» (1924 – 1936), «Літопису друку. Книги» (з 1936 р.) «Літопису друку. Журнальні статті» (з 1936), «Реферативного журналу», бібліографічні покажчики, каталоги НБУВ.

До джерельної бази входять також періодичні видання України ХХ ст., в яких публікувалися результати суспільно-географічних досліджень («Червоний шлях» (1923 – 1936 рр.), «Господарство України» (1924 – 1929 рр.), «Культура і побут» (1925 – 1928 рр.), «Вісник природознавства» (1927 – 1931 рр.), «Вісник Національної академії наук України» (із 1928 р.), «Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії» (1928 – 1930 рр.), «Труди Науково-дослідного інституту географії» (1948 – 1952 рр.), «Економічна та соціальна географія» (із 1966 р.) тощо. Безперечний ренесанс української періодики був пов'язаний із подіями Української національної революції 1917 – 1921 рр. Із створенням перших науково-дослідних установ у 1920-х рр. почали виходити їх фахові видання, на сторінках яких також друкувалися результати суспільно-географічних досліджень. Варто зауважити, що видання 1920-х рр. виходили досить малими тиражами і майже відразу ставали бібліографічною рідкістю. Специфічною рисою цих джерел є їх комплексний, синтетичний характер, які репрезентують досить широкий спектр інформації як документальної (хронологічні відомості з наукового життя, рецензії на наукові видання) і поточно-наукової (результати конкретних досліджень)

так і особового характеру (біографії учених, ювілейні видання, некрологи тощо). Однак, досліджуючи періодичні видання радянського періоду варто пам'ятати, що на їх зміст, рівень повноти й об'єктивності вміщеної у них інформації мали вплив не лише кваліфікація авторів, а й умови, в яких вони видавалися.

Отже, джерельна база дослідження історії української суспільної географії складається з цілого ряду документів, досліджень, які розкривають особливості її розвитку у ХХ столітті.

Serhii Shevchuk

Archive Foundations of the V.I. Vernadsky National Library of Ukraine as the Research Source of History of Ukrainian Social Geography

Special aspects (particular properties) of ukrainian social geography investigation were developed. Information capabilities of usage of archival documents which exist in the foundation of Institute of manuscript and Institute of Archivistics National Library in Ukraine by V.Y. Vernadskyi were analyzed. We concluded that sources which have not been involved in the scientific study of the history of Ukrainian social geography yet.

Key words: *history of Ukrainian geography, social geography, sources, archival assets.*